

Nie sposób zdać tu sprawy z wielości i różnorodności poglądów filozofii starogreckiej, której twórcza aktywność trwała ponad tysiąc lat (od szóstego wieku przed Chrystusem do szóstego wieku po Chrystusie). Zwyczajnie wyróżniać w tym tysiącleciu przynajmniej trzy nierównej długości okresy. Pierwszy z nich, od wieku szóstego do początku czwartego, nazywany jest umownie

przedsokratejskim. Jednocześnie od połowy piątego wieku zaczynają działać konkurujący ze sobą sofisci, Sokrates i jego uczniowie. Wiek czwarty zasłynął klasycznymi osiągnięciami w postaci dzieł Platona i Arystotelesa oraz wczesnej Akademii i Perypatu. Po okresie klasycznym następuje okres szkół hellenistycznych, wywodzących się od Epikura, stoików i sceptyków i kontynuowanych w czasach rzymskich do trzeciego wieku naszej ery. Z końcem antyku dominującym nurtem stał się neoplatonizm (do jego przedstawicieli należą Plotyn, Porfiriusz, Jamblich i Proklos), łączący egzegezę platonizmu z mistycyzmem.

Należy również przypomnieć, że we Wschodnim Cesarstwie Rzymskim filozofia grekojęzyczna krzewiona była przez całe średniowiecze, aż do upadku Konstantynopola w roku 1453²⁶. Przetrwanie znanych nam tekstów filozofii i nauki antycznej zawdzięczamy kulturze pisma w Bizancjum, skąd najpierw zaczerpnęli te teksty Arabowie²⁷, a dopiero po nich zachodni Europejczycy – głównie za sprawą uchodźców z ginącego Konstantynopola²⁸. Filozofia grecka w Bizancjum stała się przedmiotem badań dopiero niedawno i wiele w tej dziedzinie pozostaje jeszcze do odkrycia i egzegetycznego rozpoznania, wiele edycji źródłowych oczekuje na przygotowanie. W związku z tematem niniejszego artykułu instruktywne byłoby zbadanie statusu i rangi filozofów działających we wszechnicy Konstantynopola, którym przypisywano szczególną godność: hypatoi ton philosophon (w języku łacińskim: consules philosophorum)²⁹.

Trudno jest zorientować się w tym ogromnym materiale antycznych tekstów filozoficznych – a przecież jeszcze większa ich liczba nie przetrwała. Ważną wskazówką może być to, jak uzyskiwali w nich orientację sami myśliciele antyczni. Z Akademii Platona, od Ksenokratesa, wywodzi się podział filozofii na fizykę, dialektykę (logikę) i etykę. Podział ten okazał się trwały, lecz wśród działów filozofii wyeksponowane miejsce zajęła później etyka. Od Arystotelesa pochodzi rozróżnienie przedmiotowe i podział na filozofię teoretyczną, praktyczną i wytwórczą. Oprócz cnót etycznych – o czym już wspominaliśmy – Arystoteles wyróżnił i zdefiniował cnoty dianoetyczne (inte-

²⁶ Zob. B. T a t a k i s, *Filozofia bizantyńska*, tłum. S. Tokariew, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012. Przegląd najnowszej literatury przedmiotu zob. „Posłowie” mego autorstwa, w: tamże, s. 255-301. Por. K. I e r o d i a k o n o u, B. B y d é n, *Byzantine philosophy*, w: „Stanford Encyclopedia of Philosophy” (Spring 2014 Edition), red. E.N. Zalta, *Byzantine philosophy*, (zob. zwł. „Bibliography”), <http://plato.stanford.edu/entries/byzantine-philosophy/>.

²⁷ Por. *Historia filozofii arabskiej*, red. P. Adamson, R.C. Taylor, tłum. K. Pachniak, A. Wąs SVD, Wydawnictwo WAM, Kraków 2015, s. 17-60.

²⁸ Szerzej na ten temat zob. M. W e s o ł y, *Z Konstantynopola do Florencji, czyli odzyskanie greki na Zachodzie*, „Eos” 85(1998) nr 2, s. 285-303.

²⁹ Zob. M. C a c o u r o s, *De la pensée grecque à la pensée byzantin*, w: *Le discours philosophique*, red. J.F. Mattéi, PUF, Paris 1998, s. 1362-1384.

lektualne), do których zaliczał wiedzę naukową, sztukę, roztropność, intelektę oraz mądrość³⁰.

W późnym antyku za sprawą neoplatońskich egzegetów pojmowano filozofię synkretycznie w sześciu znaczeniach, a mianowicie: (1) jako poznanie bytów jako bytów, (2) poznawanie spraw boskich i ludzkich, (3) upodabianie się do Boga, (4) medytacja nad śmiercią, (5) sztuka sztuk i wiedza wiedz, (6) umiłowanie mądrości. Te pochodzące od Arystotelesa, Platona i stoików sensy uprawiania filozofii stały się wiodące w kulturze filozoficznej Bizancjum³¹.

Filozofowie nowożytni i współcześni zaś, nawiązując do Greków, eksponują zwykle swe własne dziedziny i adaptacyjnie odnoszą się do metafizyki i etyki (są to określenia antyczne) czy też do ontologii, epistemologii i estetyki (tych określeń nie znano w antyku). Bardziej znacząca jest dla nas profesjonalna historiografia filozofii antycznej (rozwijana między innymi przez Eduarda Zellera, Williama Guthriego i Giovanniego Realego), która jednak w swym ogromie trudna jest do całościowego ogarnięcia³².

Ogólnie rzecz ujmując, filozofia grecka wyrażała się przede wszystkim w dociekaniu pryncypiów (gr. *archai*), czyli pierwszych zasad natury, które stanowiły rozległy przedmiot systematyzującej refleksji podejmowanej już przez przedsokratyków, Platona (po części), głównie jednak przez Arystotelesa i perypatetyków, a także szkoły hellenistyczne, w tym nawet neoplatonizm (w koncepcji trzech hipostaz pierwotnych). Ten dział filozofii nazywano fizycznym, z czego później urobiono nazwę „metafizyki”.

Myśl grecką – już tak zwanych przedsokratyków – znamionowała postawa eks-centryczna, dociekająca nowego obrazu bogów, świata i człowieka. Wielu mędrców (Heraklit, Ksenofanes, Parmenides czy Empedokles) przedstawiało siebie jako protagonistów wieszczących nieznaną dotąd śmiertelnym logos. Była to nie tylko polemika z tradycją, ale także rywalizacja wzajemna mędrców i sofistów. Przekonanie o wyjątkowości swej misji dociekania prawdy żywiła także dialektyka sokratejsko-platońska z jej elenktyką i pejrastyką, rozwinięta metodycznie przez Arystotelesa w *Topikach*. Platon przypisywał filozofii nawet zdolność uzdrawiania ustrojów politycznych, Arystoteles zaś

³⁰ Zob. nowy przekład księgi VI *Etyki nikomachejskiej*: M. W e s o ł y, „Phronesis” – roztropność jako racjonalność praktyczna według Arystotelesa, w: *Filozofia a sfera publiczna*, red. P. Orlik, K. Przybyszewski, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2012, s. 229-251.

³¹ Por. T a t a k i s, dz. cyt., s. 279-281.

³² Dlatego też polecamy tu w pierw najnowsze kompendia umożliwiające orientację podstawową i odpowiadające aktualnemu stanowi wiedzy w tej dziedzinie: F. T r a b a t t o n i, *La filosofia antica. Profilo critico-storico*, Carocci, Roma 2008; B. C e n t r o n e, *Prima lezione di filosofia antica*, Editori Laterza, Roma-Bari 2015. Zob. też najnowsze opracowanie zbiorowe pod redakcją znakomitych badaczy włoskich: *Storia della filosofia antica*, t. 1, *Dalle origini a Socrate*, red. M. Bonazzi, t. 2, *Platone e Aristotele*, red. F. Tabattoni, t. 3, *L'età ellenistica*; red. E. Spinelli, t. 4, *Dalla filosofia imperiale al tardo antico*, red. R. Chiaradonna, Corocci, Roma 2016.

uprawiał ją w rozległym ujęciu, rozwijając jej dziedziny teoretyczne, praktyczne i wytwórcze.

Wszelako szczególną cechą charakterystyczną działalności greckich filozofów była ich wzajemna rywalizacja, znamienna agonistyka, nie tylko w zakresie pisanych i nauczanych treści, ale i postaw życiowych. Tak kształtowały się kolejne postaci filozofów, a znaczącą rolę przypisywano nie tylko głoszonym przez nich poglądom, ale i ich osobliwemu sposobowi życia. Tłumaczy to fakt, że wspomniane dzieło Diogenesa Laertiosa stawia na pierwszym planie właśnie żywoty i charakterystykę filozofów z ich anegdotami i apoftegmatami (porzekadłami), a głoszone przez nich poglądy zdają się odgrywać drugorzędą rolę. Wizerunki filozofów i ich uczniów służyły też jako motyw w polemikach ideowych, a zachęta do danej filozofii przedstawiana była jako wyeksponowanie właściwego sposobu życia. W tym ujęciu ethos filozofii antycznej to nie tylko bezosobowy zbiór nauk, lecz także styl czy sposób życia i postępowania, wyróżniony spośród innych.